

НЕВЕРБАЛЬНІ ПРОЯВИ В ПРОЦЕСІ ДЕЗІНФОРМУВАННЯ

В статті висвітлюються етапи та результати емпіричного дослідження спрямованого на виділення невербальних індикаторів дезінформації, встановлення взаємозв'язку їх прояву та індивідуально-психологічних характеристик дезінформатора. Наведено аналіз виявлених невербальних індикаторів дезінформації, узгоджень та протиріч з результатами закордонних досліджень.

Ключові слова: дезінформація, обман, невербальна поведінка.

В статтє освещаются этапы и результаты эмпирического исследования направленного на выделение невербальных индикаторов дезинформации, установление взаимосвязи их проявления и индивидуально-психологических характеристик дезинформирующего лица. Приведен анализ выявленных невербальных индикаторов дезинформации, согласований и противоречий с результатами зарубежных исследований.

Ключевые слова: дезинформация, обман, невербальное поведение.

Вступ. Дезінформація являє собою одну з невід'ємних складових міжособистісної комунікації. Питання про можливість її виявлення, диференціацію правдивих повідомлень від дезінформуючих з давніх часів отримало статус необхідного та чільного в суспільстві. Воно знаходило спробу вирішення в рамках багатьох підходів: психолінгвістичного (В.І. Батов), психофізіологічного (В.О. Варламов), психологічного (О. Фрай, П. Екман, А. Мехрабіан) [1; 2; 4; 5]. На сьогодні одним із найбільш перспективних і, як наслідок, найактивніше розроблюваним напрямком у дослідженні цієї проблематики, є психологічний підхід – виявлення дезінформації за допомогою невербальних проявів. Проте у вітчизняній психологічній науці цій проблематиці майже не приділялося уваги. Практично відсутні дослідження виконані у відповідності до закордонних стандартів вивчення невербальних проявів дезінформації в силу чого не можливо визначити масштаби поширення на територію нашої країни невербальних індикаторів дезінформації виявлених закордонними психологами.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження виявлення дезінформації за невербальними проявами продемонстрували, що індивід в процесі повідомлення дезінформації несвідомо продукує невербальні патерни поведінки, що за своїми якісними чи кількісними характеристиками значно відрізняються від його поведінки в процесі звичайного спілкування. На переконання дослідників (П. Екман, О. Фрай) ці поведінкові відмінності, обумовлені низкою специфічних факторів самої ситуації повідомлення неправди: високим навантаженням когнітивної сфери дезінформатора (необхідність завчасно продумувати лінію поведінки та гнучко й

адекватно реагувати на зміни); збудженням емоційної сфери дезінформатора (емоційне збудження, обумовлене страхом виявлення, муками совісті), необхідністю контролю поведінки (постійний моніторинг та маскування когнітивної роботи та емоційних переживань) [4; 5]. Виходячи з перерахованих факторів, індикаторами дезінформації, можна вважати сукупність показників, що свідчать про емоційне збудження, складності у конструюванні лінії розповіді та вказують на підвищений контроль за поведінкою. Ці показники ретранслюються та здатні проявлятися в оптико-кінетичній та вокальній знакових системах відображення невербальної комунікації індивіда. Так емпіричні розвідки в рамках першої знакової системи, з основним акцентом на візуально видимих, якісних та кількісних змін поведінкової моторики людини продемонстрували зміни в: посмішці (А. Мехрабіан, С. Мак-Клінток, П. Екман); кліпанні очей, розширенні зіниць, окоруховій моториці (П. Екман); ілюструючих, емблемних, адаптивних рухах (П. Екман, С. Мак-Клінток); позі тіла (А. Мехрабіан, С. Мак-Клінток, моториці ніг (А. Мехрабіан) [6; 7; 8; 10; 11]. Дослідження в рамках аналізу невербальних проявів вокальної знакової системи (екстралінгвістична так просодична структури) продемонстрували зміни в: тривалості пауз, загальній тривалості повідомлення (А. Харрісон, М. Хволек); кількості мовних помилок; висоті тону голосу (Л. Стрігер, П. Екман) швидкості мови (А. Мехрабіан) [6; 9; 12].

Проте, жоден з перерахованих індикативних показників не є якісно новим елементом в невербальній поведінці дезінформатора. Напроти, вони є цілком природними та невід'ємними частинами й правдивої комунікації. Головними їх відмінностями є інтенсивність та підвищення

частоти прояву. Проте значний вплив на цей показник можуть здійснювати індивідуально-психологічні характеристики особи. В силу цієї обставини, деякі дослідники здійснювали спроби аналізу впливу індивідуально-психологічних характеристик дезінформатора на індикативні прояви дезінформації: інтроверсія та екстраверсія; рівень тривожності [8; 11].

Метою статті є виділення невербальних індикаторів дезінформації; встановлення взаємозв'язку їх прояву та індивідуально-психологічних характеристик дезінформуючої особи.

Викладення матеріалу дослідження. На основі аналізу компонентних особливостей успішно апробованих дослідниками експериментальних планів, нами було розроблено емпіричне дослідження, що складалося з двох етапів. На першому етапі конструювався та проводився лабораторний експеримент з метою виділення відносно надійних невербальних індикаторів дезінформації. На другому етапі проводилося психодіагностичне дослідження для встановлення впливу індивідуально-психологічних характеристик особи на інтенсивність прояву невербальних індикаторів дезінформації.

Експериментальна ситуація створювалася в окремо виділеному приміщенні за місцем навчання досліджуваних. Відбір досліджуваних проходив на добровільній основі з попереднім ознайомленням з метою дослідження, але без уточнення подробиць майбутніх завдань. В експерименті створювалася дві різні ситуації повідомлення інформації. В першому випадку, кожен досліджуваний отримував інструкцію повідомити розгорнуту та правдиву історію, що стосувалася будь якого аспекту його життя: музичних вподобань, улюблених відеофільмів, хобі. В другому випадку досліджувані отримували діаметрально протилежну інструкцію, що передбачала підготувати вигадане повідомлення про будь який аспект їх життя, жоден елемент котрого не відбувався насправді. Час для продумування змісту та послідовності викладення дезінформуючого повідомлення, складав менше однієї хвилини. Окрім цього, до виступів при повідомленні обох типів інформації, висувалося дві вимоги. По-перше, досліджуваний повинен був представити обидва типи повідомлення максимально правдоподібно. По-друге, обидва типи повідомлень повинні були тривати в межах однієї хвилини та не обмежуватись

одним реченням. Мотиваційний компонент моделювався шляхом включення в інструкцію повідомлення, що попередні експерименти продемонстрували високі взаємозв'язки успішності в дезінформації з інтелектуальними здібностями.

Використання вищезазначених контрастних типів повідомлення значно підвищувало надійність отриманих результатів, оскільки дозволяло врахувати характерні стилі невербальної комунікації досліджуваних та диференціювати їх від індикативних проявів дезінформації.

Відеозапис експериментальних ситуацій здійснювався за допомогою двох відеокamer. Одна камера надавала "великим" планом обличчя та верхню частину тулубу досліджуваного. Друга камера з відстані трьох метрів від досліджуваного під прямим кутом фіксувала положення та моторику всього тіла. Кожен відеозапис аналізувався за допомогою системи кодів невербальної поведінки, в основу якої були покладені апробовані кодові системи С. Мак-Клінтока, Р. Ханта та А. Мехрабіана [10; 11].

В оптико-кінетичній знаковій системі для аналізу виділялися такі показники: ілюструючі рухи, маніпулятивні рухи (рухи тривалістю до п'яти секунд оцінювалися в один бал, тривалі рухи – по балу кожні п'ять секунд), рухи розкачування (циклічні рухи – один бал), зміни пози тіла (кожна зміна – один бал).

В вокальній знаковій системі для аналізу виділялися такі показники: мовні паузи (тривалістю до трьох секунд оцінювалися в один бал, триваліші – по балу за кожні дві секунди), частота мовних "заминок", темп мови (кількість повідомлених слів за хвилину).

По закінченні експерименту кожен з досліджуваних вивчався за психодіагностичними методиками: а) Шкала реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності Ч. Спілбергера в адаптації Ю. Ханіна; особистісний опитувальник Г. Айзенка; опитувальник "Психодіагностичний тест" В. Мельникова та Л. Ямпольського.

Вибірка учасників експерименту формувалася з курсантів та студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, за спеціальностями, "військовий переклад", "історія", "математика". В загальному численність вибірки становила 29 осіб. Віковий діапазон учасників складав 19-22 роки. Основним матеріалом для аналізу, отриманим в результаті емпіричного дослідження, стали 58 відеозаписів.

Порівняння середніх значень елементів оптико-кінетичної знакової системи

№	Невербальні показники	Правдиві повідомлення	Дезінформативні повідомлення	t-критерій	p
1.	Ілюстративна жестикуляція	4,06	6,06	2,48	0,025
2.	Адаптивна жестикуляція	4,75	5,81	2,14	0,049
3.	Зміни пози тіла	1,56	1,00	1,37	0,188
4.	Розкачувальні рухи	3,06	3,69	1,19	0,251

Отримані дані (табл.1) демонструють статистично значущі відмінності при наданні правдивих та дезінформуючих повідомлень за показником частоти використання ілюстративної жестикуляції ($t=2,48$; $p\leq 0,025$). Зокрема, інтенсивність ілюстративної жестикуляції значно збільшується під час повідомлення досліджуваними дезінформації ($M=4,06 < M=6,06$). Водночас, ці результати суперечать висновкам досліджень П. Екмана та У.В. Фрізена, які свідчать про зменшення частоти використання дезінформуючою особою ілюстративної жестикуляції [6; 7]. Проте, на нашу думку, ця неузгодженість, може бути пояснена методологічними відмінностями побудови двох моделей експериментів. Так, в дослідженнях П. Екмана та У.В. Фрізена моделювалася ситуація з акцентом на емоційному збудженні дезінформатора, зокрема на приховуванні сильних емоцій страху виявлення та відрази (емоційний підхід). В нашому ж дослідженні, в силу надання досліджуваним відносно короткого проміжку часу для підготовки теми та змісту дезінформації, акцентом зроблений на когнітивній складності дезінформування (підхід заснований на когнітивній складності). За відведений проміжок часу для підготовки виступу досліджуваним вдавалося лише окреслити загальні положення майбутньої розповіді, але не продумати всіх деталей, котрі генерувалися та адаптувалися в загальну лінію повідомлення вже безпосередньо у процесі розповіді. Тому у них виникали когнітивні складності в

швидкому підборі потрібних слів та виразів, тобто виникала основна “причинна ситуація” залучення в поведінку ілюстративної жестикуляції – ситуація коли людині важко вербалізувати, пригадати чи підібрати потрібне слово [5].

Зазначене дозволило припустити, що підвищена інтенсивність ілюстративної жестикуляції в процесі повідомлення досліджуваними дезінформайї, є прямим відображенням підвищення складності когнітивної роботи по її проектуванню, що, як наслідок, може розглядатись в ролі індикатора дезінформації зумовленого когнітивним фактором. Це припущення в певній мірі, підтверджується аналізом якісної сторони ілюстративної жестикуляції дезінформаторів, що переважно має характер “циклічно-обертальних” або ж “промальовуючих” рухів рук в повітрі, що виконували роль самопідказки, допомагали пов’язати слова в логічну розповідь.

Виявлено статистично значущі відмінності правдивих та дезінформуючих повідомлень за показником інтенсивності маніпулятивної жестикуляції ($t=2,47$; $p\leq 0,05$). Спостерігається значне її підвищення в ситуації продукування досліджуваними дезінформації ($M=4,75 < M=5,81$), що узгоджується з висновками С. Мак-Клінтока та Р. Ханта, які розглядають інтенсивну маніпулятивну жестикуляцію в ролі індикатора дискомфорту та вказують на підвищення її інтенсивності в ситуації дезінформування [10].

Таблиця 2

Порівняння середніх показників зонального розташування реципієнтів маніпулятивних рухів

№	Характер повідомлення	Тіло	Голова та обличчя	t-критерій	p
1.	Правдиві повідомлення	4,50	0,25	3,74	0,002
2.	Дезінформативні повідомлення	5,30	0,50	4,46	0,000

Як свідчать результати аналізу зонального розташування реципієнтів маніпулятивних рухів (зона голови та обличчя, зона тіла) при дезінформуванні (табл. 2), основна кількість маніпулятивних рухів контактувала з тілом (пощипування руки, потирання стегна), та майже не зустрічалася в зоні обличчя та голови ($M=5,30 > M=0,50$).

Таким чином в нашому дослідженні не отримало підтвердження положення про обличчя як основний реципієнт маніпулятивних рухів при дезінформації та можливості використовувати цей “зональний контакт” в якості достовірного індикатора дезінформації [3].

Виявлено статистично значущі

відмінності правдивих й дезінформуючих повідомлень за показниками частоти зміни пози тіла ($t=1,37$; $p\leq 0,188$) та кількості розкачувань тіла ($t=1,19$; $p\leq 0,251$). Зазначимо, що в окремих осіб при дезінформуванні відзначалася тенденція до збільшення інтенсивності зміни пози, проте в загальній сукупності їх частка була незначною. Ці результати, дозволяють

припустити, що достатня обізнаність досліджуваних дозволяє успішно контролювати положення тіла під час дезінформування в різних обставинах. Водночас, мали місце якісні зміни поведінки дезінформаторів у проявах напруженості та закритості (перехрещені руки, ноги, спроби приховати руки в кармани та за спиною).

Таблиця 3

Порівняння середніх значень елементів вокальної знакової системи

№	Невербальні показники	Правдиві повідомлення	Дезінформативні повідомлення	t-критерій	p
1.	Темп мови	1,91	1,78	2,66	0,018
2.	“Заминки”	0,13	0,17	3,46	0,004
3.	Паузи	0,10	0,12	2,45	0,027

Порівняльний аналіз вокальної знакової системи (табл. 3) показав статистично значущі відмінності повідомлення правдивої та дезінформуючої інформації за показником темпу мови ($t=2,66$; $p\leq 0,018$). Зокрема, при дезінформуванні темп мови різко знижувався ($M=1,91 > M=1,78$), що узгоджується з результатами серії дослідів А. Мехрабіана, які показали різке зниження темпу мови в ситуації дезінформування з середнім рівнем дискомфорту (дезінформація без серйозних наслідків) [11]. На нашу думку, дана закономірність обумовлена когнітивною роботою проектування лінії розповіді. В досліджуваних було мало часу для продумування лінії та ключових деталей розповіді, в силу чого виникала необхідність у відборі їх безпосередньо під час виступу.

Статистично значущі відмінності при повідомленні правди та дезінформуванні були виявлені за показником “заминок” мови, що зустрічалися в двох типах повідомлень ($t=3,46$; $p\leq 0,004$). Зокрема, в ситуації дезінформування в мові досліджуваних осіб прослідковувалося різке збільшення так званих “заминок” (вигуки “е-е”, “а-а”, “ну”), в порівнянні з ситуацією де ці особи повідомляли правдиву інформацію ($M=0,13 < M=0,17$). Аналогічні результати отримано за показником кількості пауз у мові осіб при повідомленні правди та дезінформуванні ($t=2,45$; $p\leq 0,027$). Зокрема, статистичні дані показали, що в мові дезінформатора істотно збільшується кількість незаповнених пауз ($M=0,10 < M=0,12$). Ці результати доповнюють попередньо зроблені висновки про когнітивну складність змодельованої ситуації дезінформування в умовах нашого дослідження. Досліджуваним доводилося витримувати значно більше когнітивне навантаження в ситуації дезінформування порівняно з ситуацією повідомлення правдивих даних. В силу

обмеженості часу вони не встигли передбачити конкретні деталі розповіді перед початком виступу і, як наслідок, вагалися при виборі їх з можливих варіантів. Враховуючи факт зменшення темпу мови, можемо припустити, що незаповнені паузи та мовні заминки є безпосереднім відображенням в невербальній сфері цих вагань. Як перший так і другий елемент надавали час для здійснення вибору та продумування подальшої лінії повідомлення.

Виявлення впливу індивідуально-психологічних характеристик на інтенсивність прояву індикаторів дезінформації в поведінці досліджуваних здійснювалося за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу. В якості аналізованих елементів використовувались результати психодіагностичного тестування та елементи невербальної поведінки, що показали статистично значущі результати: ілюстративна жестикуляція, маніпулятивна жестикуляція, темп мови, мовні “заминки”, незаповнені паузи.

Виділення рівнів інтенсивності невербальної поведінки під час дезінформування здійснювалося за допомогою дискримінації діапазону кількісних результатів на три статистично обґрунтовані інтервали (1-й – найменшої, 2-й – середньої, 3-й – високої інтенсивності прояву невербального показника).

Виявлено значущі відмінності між рівнями інтенсивності ілюстративної жестикуляції та ситуативної тривожності дезінформатора ($p\leq 0,007$). Так, особи з низьким рівнем ($M=34$) ситуативної тривожності показали найнижчу частоту використання ілюстративної жестикуляції, особи з високим рівнем ситуативної тривожності ($M=37,8$) – середню інтенсивність ілюстративної жестикуляції. Найбільш інтенсивно жестикулювали особи з

середнім рівнем ситуативної тривожності ($M=49,5$).

Ці дані дозволяють припустити існування двох типів поведінки низькотривожних осіб в ситуації повідомлення дезінформації. В обох типів, ситуація дезінформування не викликає почуття занепокоєння чи дискомфорту. Проте перший тип чітко та послідовно дезінформує, покладаючи основні сподівання на спокійну поведінку як засіб переконання у власній щирості, а другий тип, користуючись тими самими вихідними умовами, покладає основні сподівання на активну поведінку та намагається маніпулювати враженням про власну щирість шляхом інтенсивної ілюстративної жестикуляції, тим самим протиставляючи її упередженням про тривожно забарвлену поведінку дезінформатора.

Середній рівень ілюстративної жестикуляції осіб з високою ситуативною тривожністю, на нашу думку, може бути пояснений взаємовпливом почуття занепокоєння з одного боку та навантаженням когнітивної сфери в момент повідомлення дезінформації з іншого. Так, особи з високим рівнем ситуативної тривожності через намагання не виказати власного занепокоєння не могли вільно використовувати ілюстративну жестикуляцію в момент складнощів в конструюванні повідомлення. Однак вони не могли повністю від неї відмовитись, оскільки нервовість й невпевненість в підборі інформації зумовлювали затримки в мові, що потребували заповнення та прикриття.

Серед інших елементів невербальної комунікації не виявлено значущих відмінностей між рівнем інтенсивності їх прояву й рівнем ситуативної та особистісної тривожності: ($p \geq 0,446$; $p \geq 0,545$), темп мови ($p \geq 0,946$; $p \geq 0,239$), мовні “заминки” ($p \geq 0,667$; $p \geq 0,605$), мовні паузи ($p \geq 0,874$; $p \geq 0,885$).

Результати однофакторного дисперсійного аналізу впливу інтровертованості та екстравертованості на поведінкову сферу особи в умовах дезінформування показали відсутність статистично значущих впливів цих характеристик на рівень інтенсивності виразності невербальних елементів: маніпулятивна жестикуляція ($p \geq 0,343$), темп мови ($p \geq 0,168$), мовні “заминки” ($p \geq 0,713$), мовні паузи ($p \geq 0,098$). Водночас, були виявлені значущі відмінності ($p \leq 0,007$) між рівнем виразності екстраверсії й інтроверсії та інтенсивністю використання дезінформатором ілюстративної жестикуляції ($p \leq 0,042$). Так,

інтроверти демонстрували значно нижчу інтенсивність ілюстративної жестикуляції ($M=12,29$) в порівнянні з екстравертами ($M=15,40$). Виходячи з цих результатів можна припустити, що звичний для інтровертованих та екстравертованих осіб стиль поведінки зазнає модифікації під впливом дезінформування. Зокрема, когнітивна робота по конструюванню дезінформації, взаємодіючи з притаманною екстравертам імпульсивністю та розкутістю в жестикуляції, призвела до найвищої інтенсивності ілюстративних рухів для заповнення пауз та компенсації затримок. Протилежна ситуація стосувалась інтровертованих осіб, які, порівняно з екстравертами, зазвичай почувають себе не зручно в активній соціальній взаємодії, а природна схильність до невисокої інтенсивності поведінкової моторики не дозволяла використовувати ілюстративну жестикуляцію настільки ж активно як її використовували екстраверти.

Окрім зазначених характеристик статистично значущий прямий зв'язок з рівнем ілюстративної жестикуляції в процесі дезінформування продемонстрували показники за шкалою “психотизм” ($p \leq 0,042$). Зокрема, найнижчий рівень ілюстративної жестикуляції притаманний особам з найнижчим рівнем психотизму ($M=7,29$), в той час як найвищої інтенсивності ілюстративна жестикуляція досягає в осіб з високими показниками ($M=12,00$). На нашу думку, такі результати обумовлені тим, що особи з низькими показниками психотизму характеризуються спокоєм та непорушністю, що знаходить своє пряме відображення в поведінковій сфері. В той час як особам з високими показниками психотизму притаманні підвищена напруженість та збудливість, що в ситуації дезінформування призводять до високої інтенсивності ілюстративної жестикуляції.

Проведений аналіз не показав значущих зв'язків між індивідуально-психологічними характеристиками та маніпулятивною жестикуляцією під час дезінформування. Водночас прослідковується тенденція впливу рівня загальної активності особи на інтенсивність адаптивної жестикуляції, проте через обмеженість вибірки ця тенденція не показала статистичної значущості ($p \geq 0,069$).

Отримані дані не показали значущих зв'язків між індивідуально-психологічними характеристиками дезінформатора та частотою прояву “заминок” та незаповнених пауз в мові: невротизм ($p \geq 0,66$; $p \geq 0,91$), психотизм ($p \geq 0,61$; $p \geq 0,77$), совісність ($p \geq 0,61$; $p \geq 0,52$), розгальмованість ($p \geq 0,68$; $p \geq 0,41$),

нерішучість ($p \geq 0,76$; $p \geq 0,17$)

Виявлено значущі зв'язки між інтенсивністю темпу мови в момент дезінформування та результатами за шкалою “депресія”. Так, особи з низьким темпом мови в процесі дезінформування демонстрували високі показники за шкалою “депресія”, в той час як особи з найвищим темпом мови – низькі результати.

На нашу думку, оскільки особам з високим рівнем депресивності характерні крайні форми нерішучості, не здатності до швидкого прийняття рішень. В ситуації дезінформування вони не могли визначитись які саме слова підібрати, в якому напрямку конструювати повідомлення для створення правдоподібної розповіді. Ця ситуація складності вибору знаходила безпосереднє відображення в темпі мови. Особи ж з низьким рівнем прояву за шкалою “депресія” характеризуються високим рівнем активності

та впевненості у власних силах. В ситуації дезінформування вони швидко сконструювали лінію повідомлення та чітко її дотримувались, були впевненими в деталях, що асимілювались в розповідь безпосередньо в момент її повідомлення. Дана швидкість в підборі інформації не потребувала затримок на здійснення вибору та, як наслідок, призводила до швидкого темпу мови.

Висновки. Результати дослідження показали наявність характерних змін в елементах невербальної поведінки особи в момент повідомлення дезінформації та статистично значущий вплив окремих індивідуально-психологічних характеристик на поведінкову сферу дезінформатора.

Перспектива подальших досліджень полягає в перевірці та уточненні отриманих результатів на кількісно розширеній вибірці досліджуваних з урахуванням вікових, статевих та професійних характеристик.

Література

1. Батов В. И. К вопросу о диагностике ложных сообщений в письме / В. И. Батов, Л. Б. Филонов // Материалы III Всесоюзного симпозиума по психолінгвистике. – М., 1970. – С. 52–53.
2. Варламов В.А. Детектор лжи / В. А. Варламов / ГУВД Краснодарского края. – Краснодар: “Советская Кубань”, 1998. – 368 с.
3. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли других по их жестам / А. Пиз. – Н. – Новгород: Ай Кью, 1992. – 262 с.
4. Фрай О. Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи / Оддерт Фрай. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 284 с.
5. Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь / П. Экман. – СПб.: Питер, 2011. – 304 с.
6. Ekman P. Body movement and voice pitch in deceptive interaction / P. Ekman, W. V. Friesen, K. R. Scherer // *Semiotica*. – 1976. – №6. – P. 23–27.
7. Ekman P. Detecting deception from the body or face / P. Ekman, W. V. Friesen // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1974. – №29. – P. 288–298.
8. Ekman P. Nonverbal leakage and clues to deception / P. Ekman, W. V. Friesen // *Psychiatry*. – 1969. – №32. – P. 88–106.
9. Harrison A. A. Cues to deception in an interview situation / A. A. Harrison, M. Hwalek, D. F. Raney, J. G. Fritz // *Social Psychology*. – 1978. – №41. – P. 156–161.
10. McClintock C. C. Nonverbal indicators of affect and deception in an interview setting / C. C. McClintock, R. G. Hunt // *Journal of Applied Social Psychology*. – 1975. – №5. – P. 54–67.
11. Mehrabian A. Nonverbal betrayal of feeling / A. Mehrabian // *Journal of Experimental Research in Personality*. – 1971. – №5. – P. 64–73.
12. Streeter L. A. Pitch changes during attempted deception / L. A. Streeter, R. M. Krauss, V. Geller (and other) // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1977. – №35. – P. 345–350.

*Zubovsky D. S., cadet, Military Institute
Tatarinov Y.V., PhD in psychology*

NON-VERBAL MANIFESTATIONS OF THE DISINFORMATION PROCESS

This article shows stages and findings of the empirical research aimed at outlining nonverbal indicators of disinformation; empirical establishment of the interrelation between its display and individual psychological characteristics of the misinforming person. Here is a brief analysis of the principal practices and research trends in the sphere of disinformation detection with the help of nonverbal indicators in the works of foreign psychologists. Specific peculiarities of the process of disinformation are highlighted as well as their impact on the changes of a disinformant's behavior. A thorough analysis of the discovered in the research work nonverbal indicators of disinformation, concordance and contradictions of the empirical findings of this article with the findings of foreign scientific researches in the sphere of changes in nonverbal behavior during the process of disinformation is provided in this article as well.

Key words: disinformation, deception, nonverbal behavior.